

فهم دین

مبانی کلامی، برآیند و برونداد آن

رمضان علی تبار فیروزجانی

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح‌نامه: فهم دین

پژوهشکده: دین‌پژوهی، گروه علمی: منطق فهم دین،

محقق: رمضان علی تبار فیروزجانی

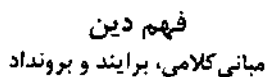
ارزیابان علمی: آقایان علی‌رضا قائمی‌نیا و حمیدرضا شاکرین

موضوع اصلی: فهم دین

موضوع فرعی: مبانی کلامی، برآیند و برونداد آن

مدت انجام تحقیق: ۱۶ ماه

جواب و صحافی: جواب مجاہد

سرشناسه: علی تیمار فیروز جانی، رمضان، ۱۳۵۲-

عنوان و نام پدیدآور: همبستگی جهانی اسلام، برپاورد / رمضان علی‌نژاد فیروزجانی
 مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰
 مشخصات ظاهری: ۶۵ص. قیمت: ۹۰۰۰۰ ریال شابک: 978-600-108-109-5
 وضعیت فهرست‌دهی: فهرست شده است

برداشت: نعام   برداشت: کتابخانه: ص ۱۵۹-۱۶۲ همچنین به صورت زیر نویس:

موضوع: ساخت (فلسفہ دیں)۔ موضوع: دین — فلسفہ۔

موضوع: اسلام - پروردگی و شفاعت.

شبه انه ودها سارمان انتشارات پوهنگاه فرهنگ وادبيات اسلامي.

د. یمنی، ککړه، ۱۳۹۰ ل، ۷۷ مخ، ۵۱ BL

۳۵۰/۱ : دهم، دهم

شماره کتابخانه ملی : ۲۲۶۹۴۲۰

فروشگاه و نماشگاه دائمی: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۴

تلفون: ۸۸۵-۵۴۰۲ - ۸۸۵-۲۲۲۱

حق. حاجی برای فانی و محفوظه است

فهرست

پیشگفتار	۲۵
کلیات	۲۹
الف) مباحث مقدماتی	۳۱
۱. پرسش‌های تحقیق	۳۱
۲. بیان فرضیه اصلی و فرضیه‌های رقیب	۳۲
۳. روش پژوهش	۳۳
۴. پیشینه و تاریخچه بحث	۳۳
۵. اهمیت و ضرورت بحث	۳۳
۶. پیش‌فرض‌ها و پیش‌انگاره‌های تحقیق	۳۵
ب) مفهوم‌شناسی (واژگان کلیدی)	۳۵
۱. کلام (علم کلام)	۳۶
الف) دین‌شناسی تحقیقی	۳۸
ب) نتیجه تربیتی علم کلام	۳۸
ج) ارشاد و هدایت	۳۸
د) پاسداری از عقاید دینی	۳۸
هـ) مبنای علوم دینی	۳۹
۲. مبانی	۴۱

۴۳..... ۳. فهم

۴۶..... تفسیر

۴۹..... تأویل

۵۱..... ۴. دین

۵۷..... بخشی اول: مبانی کلامی فهم دین

۵۹..... فصل اول: مبانی مبدأ (مصدر) شناختی

۵۹..... مقدمه

۶۰..... ۱. حکمت الهی

۶۰..... معنای لغوی و اصطلاحی «حکمت»

۶۱..... ۱-۱. شناخت حقایق اشیا (حکمت علمی)

۶۲..... علم الهی (حکمت علمی خداوند)

۶۳..... اقسام علم الهی

۶۳..... الف) علم خداوند به ذات خویش

۶۴..... دلیل اول: برهان تجرد

۶۴..... دلیل دوم: عالم بودن برخی موجودات

۶۴..... ب) علم خداوند به موجودات، قبل از ایجاد آنها

۶۵..... دلیل اول: برهان علیت

۶۵..... دلیل دوم: برهان اتقان صنع

۶۶..... ج) علم خداوند به موجودات پس از ایجاد

۶۷..... دلیل اول: وابستگی معلول به علت

۶۷..... دلیل دوم: سعه وجودی خداوند

۶۷..... ۱-۲. هدفدار بودن افعال خداوند

۶۹..... ادله اشاعره بر نفی غایت‌مندی افعال الهی

۷۱..... ادله هدف‌مندی افعال الهی

۷۱..... دلیل عقلی

۷۴.....	ادله نقلی.....
۷۶.....	۳- ۱. منزه بودن از فعل قبیح.....
۷۷.....	دلیل عقلی.....
۷۸.....	ادله نقلی.....
۷۹.....	ارتباط حکمت با عدل و صدق.....
۸۰.....	الف) صدق.....
۸۲.....	دلیل عقلی.....
۸۲.....	دلیل نقلی.....
۸۳.....	ب) عدل الهی.....
۸۴.....	تعریف عدل.....
۸۴.....	۱. رعایت تسوی و پرهیز از تبعیض (برابری و مساوات).....
۸۵.....	۲. رعایت حقوق دیگران.....
۸۵.....	۳. قراردادن هر چیز در جایگاه شایسته خود.....
۸۶.....	شاخه‌های عدل الهی.....
۸۶.....	۱. عدل تکوینی.....
۸۶.....	۲. عدل تشریعی.....
۸۷.....	۳. عدل جزایی.....
۸۸.....	ادله عدل الهی.....
۸۸.....	ادله عقلی: حسن و قبح عقلی.....
۹۰.....	ادله نقلی.....
۹۰.....	عدل الهی در قرآن.....
۹۱.....	عدل در روایات.....
۹۱.....	۴- ۱. حکمت به معنای اتقان صنع (فعل متقن و محکم).....
۹۲.....	ادله عقلی.....
۹۳.....	نتیجه‌گیری کلی در باب حکمت و نظریه مختار.....
۹۴.....	۲. لطف الهی.....

تعریف لطف الهی.....	۹۵
شرایط و ویژگی‌های لطف.....	۹۸
دلایل وجوب لطف الهی.....	۱۰۲
ادله عقلی.....	۱۰۳
دلایل نقلی.....	۱۰۶
برایند و برونداد اصل «حکمت الهی» و قاعده «لطف الهی».....	۱۰۹
فصل دوم: مبانی راهنماشناختی.....	۱۱۳
مقدمه.....	۱۱۳
تعریف انوی و اصطلاحی «عصمت».....	۱۱۳
دامنه و مراتب عصمت.....	۱۱۷
الف) قلمرو عصمت.....	۱۱۷
ب) متعلق عصمت.....	۱۱۸
ج) مراتب زمانی عصمت.....	۱۱۸
۱. عصمت پیامبر ﷺ.....	۱۱۹
الف) عصمت در تلقی وحی.....	۱۱۹
دلیل اول: برهان لطف.....	۱۲۰
دلیل دوم: هدایت تکوینی الهی.....	۱۲۱
دلیل سوم: حضوری بودن تلقی وحی.....	۱۲۱
ب) عصمت پیامبر در حفظ، نگهداری و ابلاغ وحی.....	۱۲۲
ج) عصمت پیامبر ﷺ در تبیین و تفسیر وحی.....	۱۲۵
ادله عصمت پیامبر ﷺ در تفسیر وحی.....	۱۲۶
دلیل عقلی.....	۱۲۶
دلیل نقلی.....	۱۲۶
د) عصمت در عمل به تکالیف و احکام الهی.....	۱۲۸
دلیل عقلی.....	۱۲۸

دلیل نقض غرض	۱۲۸
دلیل نقلی	۱۳۱
هـ) عصمت از گناه	۱۳۲
ادله عصمت از گناه	۱۳۵
الف) ادله عقلی	۱۳۵
دلیل اول	۱۳۵
دلیل دوم	۱۳۶
دلیل سوم: استحالة تکلیف به محال	۱۳۷
دلیل چهارم: لزوم انکار نبی	۱۳۷
دلیل پنجم: نقض غرض در ارسال رسل	۱۳۸
ب) دلیل عقلی - نقلی	۱۳۸
۲. عصمت امام علیه السلام	۱۳۹
ضرورت امامت	۱۴۱
ادله عصمت امام	۱۴۳
دلایل عقلی	۱۴۳
دلیل اول: ملازمه عدم عصمت امام و تسلسل	۱۴۳
دلیل دوم	۱۴۴
ادله نقلی	۱۴۵
دلیل اول: آیه تطهیر	۱۴۵
نقد و بررسی	۱۴۷
دلیل دوم: حدیث ثقلین	۱۴۹
دامنه و مراتب عصمت امام علیه السلام	۱۵۲
الف) عصمت امام در تبلیغ، تبیین و تفسیر دین	۱۵۳
دلیل اول: نیاز دین به مفسر و محافظ امین	۱۵۳
دلیل دوم: ضرورت ارائه تفسیر معصومانه	۱۵۴
ب) عصمت امام در انجام تکالیف فردی و اجتماعی	۱۵۵

..... ۱۵۷	ج) عصمت امام علیه السلام از گناه
..... ۱۵۷	دلیل اول: نقض غرض
..... ۱۵۸	دلیل دوم: آیه عهد
..... ۱۶۰	برایند و برونداد اصل عصمت در فهم دین
..... ۱۶۰	۱. معناداری گزاره‌های دینی
..... ۱۶۱	۲. حجیت قرآن
..... ۱۶۱	۳. حجیت سنت معصوم علیه السلام
..... ۱۶۲	حجیت قول معصوم علیه السلام
..... ۱۶۲	حجیت فعل معصوم علیه السلام
..... ۱۶۳	حجیت تقریر معصوم علیه السلام
..... ۱۶۴	۴. صحت و معقولیت گزاره‌های روایی
..... ۱۶۴	۵. معرفت بخشی زبان دین
..... ۱۶۵	۶. فهم حجت از دین
..... ۱۶۷	فصل سوم: مبانی راه (دین) شناختی
..... ۱۶۷	مقدمه
..... ۱۶۷	۱. الهی بودن منشأ ثبوتی و اثباتی دین
..... ۱۷۰	۲. نفس الامر داشتن دین
..... ۱۷۰	مراتب دین
..... ۱۷۱	الف) مرتبه نفس الامر و واقعی
..... ۱۷۱	ب) دین مرسل
..... ۱۷۳	ج) مرتبه ابلاغ شده
..... ۱۷۳	د) مرتبه واصل
..... ۱۷۳	هـ) مرتبه مکشوف
..... ۱۷۴	و) دین نهادی یا دین در مقام عمل
..... ۱۷۵	تبیین نفس الامر و اثبات آن برای گزاره‌های دینی

۱۷۷	حق، حقیقت و واقعیت.....
۱۷۷	معقولات و مفهومی‌های کلی.....
۱۷۸	الف) معقولات اولی.....
۱۷۸	ب) معقولات ثانیه منطقی.....
۱۷۸	ج) معقولات ثانیه فلسفی.....
۱۷۹	نفس الامر.....
۱۸۶	۳. فطری بودن دین.....
۱۸۷	اثبات فطری بودن دین.....
۱۸۸	ادله عقلی.....
۱۹۰	ادله نقلی.....
۱۹۳	نتیجه‌ها و براینده فطری بودن دین.....
۱۹۳	۴. هدایتگری دین.....
۱۹۹	ادله و مؤیدات هدایتگری دین.....
۲۰۰	برهان هدایت عامه.....
۲۰۳	ادله نقلی.....
۲۰۵	۵. حکیمانه و عقلانی بودن دین.....
۲۰۸	دیدگاه اول.....
۲۰۹	دیدگاه دوم.....
۲۱۰	دیدگاه سوم.....
۲۱۰	نظریه مختار.....
۲۱۷	فصل چهارم: مبانی وحی شناختی (قرآن شناختی).....
۲۱۷	مقدمه.....
۲۱۸	۱. وحيانيت متن و معنای قرآن.....
۲۲۰	معنای اصطلاحی وحی.....
۲۲۲	دیدگاه‌ها در باب وحيانيت قرآن.....

- ۲۲۴ ..... الف) معانی و الفاظ قرآن از خداوند است
- ۲۲۵ ..... دلیل اول: دلیل نقلی
- ۲۲۶ ..... دلیل دوم: اعجاز قرآن
- ۲۳۱ ..... ب) معارف قرآن از خدا و الفاظ آن از پیامبر است
- ۲۳۲ ..... نقد و بررسی
- ۲۳۴ ..... وحی نزد اندیشمندان غربی
- ۲۳۴ ..... ۱. دیدگاه افعال گفتاری
- ۲۳۴ ..... الف) فعل گفتار
- ۲۳۵ ..... ب) فعل ضمن گفتار
- ۲۳۵ ..... ج) فعل بعد گفتار
- ۲۳۶ ..... ارکان وحی گفتاری
- ۲۳۶ ..... ۲. دیدگاه گزاره‌ای
- ۲۴۰ ..... ۳. دیدگاه تجربه دینی
- ۲۴۰ ..... ماهیت تجربه دینی
- ۲۴۰ ..... ۱. احساسی بودن تجربه دینی
- ۲۴۱ ..... ۲. ادراک حسی بودن تجربه دینی
- ۲۴۱ ..... ۳. فوق طبیعی بودن تجربه دینی
- ۲۴۳ ..... ویژگی‌های تجربه دینی
- ۲۴۳ ..... وحی تجربی
- ۲۴۵ ..... تجربه گرایی وحی در اندیشه اسلامی
- ۲۴۵ ..... نقد و بررسی دیدگاه تجربه دینی
- ۲۴۶ ..... ۱. ایرادات دیدگاه «احساسی بودن تجربه»
- ۲۴۶ ..... اشکال اول
- ۲۴۶ ..... اشکال دوم
- ۲۴۷ ..... اشکال سوم
- ۲۴۷ ..... ۲. ایرادات دیدگاه «همانندی تجربه دینی با تجربه حسی»

۲۴۸	۳. نقد دیدگاه «تبیین فوق طبیعی دانستن تجربه»
۲۵۰	تفاوت وحی و تجربه دینی
۲۵۱	۲. مصونیت قرآن از تحریف
۲۵۲	الف) تحریف معنوی
۲۵۳	ب) تحریف لفظی
۲۵۳	۱. تحریف به زیادت
۲۵۳	۲. تحریف به کاهش یا نقصان
۲۵۴	دلایلی عدم تحریف
۲۵۴	دلیل قرآنی
۲۵۵	دلیل روایی
۲۵۶	دلیل عقلی
۲۵۸	برایند و برونداد «وحدانیت قرآن و مصونیت آن از تحریف»
۲۵۸	۱. واقع‌نمایی گزاره‌های قرآنی
۲۵۹	۲. حجیت قرآن
۲۶۰	۳. تقدم دلالت قرآن بر سایر گواهی دینی
۲۶۰	۴. حجیت ظواهر
۲۶۱	۵. هدایتگری قرآن
۲۶۱	۶. معناداربودن گزاره‌های قرآنی
۲۶۱	۷. همگانی و قابل فهم بودن زبان دین و قرآن
۲۶۱	۸. اصالت و محوریت متن و ماتن در فهم و تفسیر دین
۲۶۱	۹. و

فصل پنجم: مبانی مخاطب‌شناختی ۲۶۳

۲۶۳	مقدمه
۲۶۴	۱. انسان به مثابه مکلف
۲۶۶	ادله ضرورت تکلیف

۲۶۶	.....	دلیل اول
۲۶۷	.....	دلیل دوم
۲۶۸	.....	دلیل سوم
۲۶۸	.....	ملازمه میان مسئله تکلیف و فهم دین
۲۷۱	.....	۲. انسان به مثابه مفسر و فهمنده (نقش عقل در فهم دین)
۲۷۲	.....	معنای عقل
۲۷۲	.....	الف) معنای لغوی
۲۷۲	.....	ب) عقل در اصطلاح
۲۷۳	.....	عقل در فلسفه
۲۷۵	.....	عقل نظری و عقل عملی
۲۷۸	.....	عقل در علم کلام (حسن و قبح عقلی)
۲۷۹	.....	حسن و قبح
۲۷۹	.....	مراد از عقلی بودن حسن و قبح و ذاتی بودن آن
۲۸۰	.....	مراحل بحث از حسن و قبح
۲۸۱	.....	دلایل حسن و قبح عقلی
۲۸۲	.....	دلیل اول
۲۸۲	.....	دلیل دوم
۲۸۳	.....	دیدگاه اشاعره در باب حسن و قبح
۲۸۴	.....	ادله منکران حسن و قبح عقلی
۲۸۴	.....	دلیل اول
۲۸۴	.....	نقد
۲۸۵	.....	دلیل دوم
۲۸۵	.....	نقد
۲۸۶	.....	دلیل سوم
۲۸۶	.....	نقد
۲۸۷	.....	دلیل چهارم

۲۸۸	نقد.....
۲۸۹	عقل در اصول فقه.....
۲۹۲	عقل نزد اخباری‌ها.....
۲۹۳	الف) عقل به مثابه منبع شناخت دین.....
۲۹۴	ملازمه میان حکم عقل و حکم شرع.....
۲۹۴	مستقلات عقلیه.....
۲۹۵	غیرمستقلات عقلیه.....
۲۹۶	معنای ملازمه.....
۲۹۸	دلایل ملازمه.....
۲۹۸	دلیل اول.....
۲۹۹	دلیل دوم.....
۳۰۰	دلیل سوم.....
۳۰۰	دلیل چهارم (اوله نقلی).....
۳۰۱	ادله منکران ملازمه.....
۳۰۱	دلیل اول.....
۳۰۲	نقد و بررسی.....
۳۰۲	دلیل دوم.....
۳۰۲	نقد و بررسی.....
۳۰۳	دلیل سوم.....
۳۰۴	نقد و بررسی.....
۳۰۴	تبیین احکام شرع از مصالح و مفساد واقعی.....
۳۰۵	توانایی عقل در درک مناط‌های احکام شرع.....
۳۰۶	نقد و بررسی.....
۳۰۷	نظریه مختار.....
۳۱۰	وجه حجیت حکم عقل در چیست؟.....
۳۱۰	پاسخ.....

۳۱۲.....	پاسخ.....
۳۱۲.....	ب) عقل به مثابه ابزار فهم کتاب و سنت.....
۳۱۳.....	میزان دخالت عقل در فهم کتاب و سنت.....
۳۱۳.....	کنار گذاشتن کامل عقل.....
۳۱۴.....	به کارگیری افراطی عقل.....
۳۱۴.....	راه اعتدال.....
۳۱۷.....	نتیجه‌گیری کلی.....
۳۱۷.....	برایند و برونداد «حجیت عقل» در فهم دین.....
۳۱۹.....	بخش دوم: برایند و برونداد میانی کلامی.....
۳۲۱.....	فصل اول: معناداری گزاره‌های دینی.....
۳۲۱.....	مقدمه.....
۳۲۱.....	۱. چیستی معنا.....
۳۲۱.....	الف) تئوری مصداقی یا مرجعی.....
۳۲۳.....	نقد و بررسی.....
۳۲۴.....	ب) نظریه تمثلی (تئوری).....
۳۲۴.....	نقد و بررسی.....
۳۲۵.....	ج) نظریه رفتاری معنا.....
۳۲۵.....	نقد و بررسی.....
۳۲۶.....	د) نظریه بازی‌های زبانی.....
۳۲۹.....	نقد و بررسی.....
۳۲۹.....	هـ) نظریه توصیفی معنا.....
۳۳۴.....	۲. گزاره‌های دینی، معنادار یا بی‌معنا؟ (تئوری‌های اندیشمندان غربی).....
۳۳۵.....	نظریه تحقیق‌پذیری معنا.....
۳۳۷.....	نقد و بررسی.....
۳۳۹.....	نظریه تأییدپذیری معنا.....

نقد و بررسی.....	۳۳۹
نظریه ابطال‌پذیری معنا.....	۳۴۰
نقد و بررسی.....	۳۴۰
۳. معناداری گزاره‌های دینی در اندیشه اسلامی.....	۳۴۸
الف) مراد از معناداری.....	۳۴۸
ب) مراد از گزاره‌های دینی.....	۳۵۱
داده معناداری گزاره‌های دینی (برایند میانی کلامی).....	۳۵۴
فصل دوم: عقلایی و فطری بودن زبان دین.....	۳۶۳
مقدمه.....	۳۶۳
زمینه‌ها و سابقه زبان‌شناسی در دین.....	۳۶۷
تئوری‌های زبان دین.....	۳۷۱
الف) نظریه غیرشناختاری زبان دین.....	۳۷۱
۱. رویکرد پوزیتیویستی به زبان دین.....	۳۷۱
نقد و بررسی.....	۳۷۱
۲. رویکرد کارکردگرا (رویکرد ابزارانگاری به زبان دین).....	۳۷۲
نقد و بررسی.....	۳۷۳
۳. نظریه احساس‌گرایی (رویکرد احساس‌گرایانه به زبان دین).....	۳۷۴
نقد و بررسی.....	۳۷۵
ب) تئوری شناختاری زبان دین.....	۳۷۶
۱. نظریه «نمادین‌انگاری زبان دین».....	۳۷۶
عوامل و زمینه‌های نظریه نمادانگاری زبان دین.....	۳۷۹
نقد و بررسی.....	۳۸۰
۲. نظریه زبان خاص (رویکرد ویژه‌انگاری زبان دین).....	۳۸۵
نقد و بررسی.....	۳۸۶
۳. نظریه عرفی‌بودن زبان دین.....	۳۸۶

۳۸۸	نقد و بررسی
۳۹۱	تقریر دقیق‌تر از عرفی‌بودن زبان دین و قرآن
۳۹۲	ادله و مؤیدات تقریر دوم
۳۹۳	ادله عقلی
۳۹۳	ادله نقلی
۳۹۷	ج) زبان دین، زبان فطرت و هدایت (نظریه مختار)
۳۹۷	مبانی فطری‌بودن زبان دین
۳۹۷	۱. حکمت الهی
۳۹۷	۲. لطف الهی
۳۹۸	۳. عصمت پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام
۳۹۹	۴. الهی‌بودن منشأ نبوتی دین
۳۹۹	۵. هدایت‌گری دین
۳۹۹	۶. فطری‌بودن دین
۴۰۰	۷. عقلانیت دین
۴۰۰	۸. وحيانیت قرآن و مصونیت آن از تحریف
۴۰۱	۹. مکلف‌بودن انسان
۴۰۱	تیین فطری‌بودن زبان دین
۴۰۹	فصل سوم: اصالت و محوریت متن و ماتن در فهم دین
۴۰۹	مقدمه
۴۱۰	هرمنوتیک
۴۱۳	شالیر ماخر و هرمنوتیک مدرن
۴۱۷	فهم و تفسیر در اندیشه دیلتای
۴۱۹	نقد و بررسی
۴۲۲	فهم و تفسیر در اندیشه هایدگر
۴۲۵	نقد و بررسی

فهم و تفسیر در اندیشه گادامر.....	۴۲۷
نقد و بررسی اندیشه گادامر.....	۴۳۱
هرمنوتیک فلسفی، مبنای قرائت‌های مختلف از دین (مفسر محوری).....	۴۳۴
ادله طرفداران نظریه «قرائت‌های مختلف» و نقد آنها.....	۴۳۷
محوریت متن و مان و مبنای کلامی آن.....	۴۴۲
رابطه متن و مراد مؤلف.....	۴۴۴
نقل پیش‌فرض‌ها در فهم متن.....	۴۵۱
مبنای کلامی نظریه «مؤلف محوری».....	۴۵۴
۱. حکمت الهی.....	۴۵۵
۲. لطف الهی.....	۴۵۶
۳. وحیانیت قرآن و مصونیت آن از تحریف.....	۴۵۶
۴. هدایتگری دین و قرآن.....	۴۵۷
۵. عصمت پیامبر ﷺ و ائمه معصومین .....	۴۵۹
۶. عقلانیت دین.....	۴۶۰
۷. مکلف بودن انسان.....	۴۶۱
جمع‌بندی کلی دو نظریه «مفسر محوری» و «مؤلف محوری» در فهم دین و	
متون دینی.....	۴۶۲
نتیجه‌های کلی نظریه «مفسر محوری».....	۴۶۲
نتیجه‌های کلی نظریه «مؤلف محوری».....	۴۶۳
فصل چهارم: اعتبارسنجی فهم دین (حجیت فهم دین).....	۴۶۵
مقدمه.....	۴۶۵
یقین.....	۴۶۶
انواع یقین.....	۴۶۸
۱. یقین منطقی.....	۴۶۸
۲. یقین ذاتی (روان‌شناختی).....	۴۶۹

۴۷۰	۳. یقین موضوعی.....
۴۷۲	منشأ یقین.....
۴۷۴	۱. برہان.....
۴۷۵	۲. استقرا.....
۴۷۶	ظن.....
۴۷۶	شک و تردید.....
۴۷۹	نسیت و شکاکیت دینی.....
۴۸۲	۱. رویکرد نسبی گرایانہ ہیوم و کانت.....
۴۸۲	الف) شکاکیت دینی ہیوم.....
۴۸۴	نقد و بررسی.....
۴۸۷	ب) نسبی الگاری کانت.....
۴۹۱	نقد و بررسی.....
۴۹۳	۲. تبیین روان شناختی از دین و باور دینی.....
۴۹۷	۳. تبیین جامعہ شناختی از دین.....
۵۰۰	نقد و بررسی.....
۵۰۳	نقد و بررسی.....
۵۰۳	۴. رویکرد ایمان گرایی بہ دین.....
۵۱۷	نقد و بررسی ادلہ ایمان گرایان.....
۵۱۹	نقد.....
۵۲۳	نقد استدلال.....
۵۲۵	۵. رویکرد پوزیتیویستی نسبت بہ باورهای دینی.....
۵۲۷	۶. معرفت شناسی اصلاح شدہ.....
۵۳۰	نقد و بررسی.....
۵۳۳	۷. تحلیل مصطلحتی از اعتقاد دینی.....
۵۳۵	نقد و بررسی.....
۵۳۶	۸. رویکرد تجربہ دینی.....

۵۳۹	نقد و بررسی تجربه دینی و ارزش معرفتی
۵۴۹	جایگاه فهم و شناخت دین (صحت و حجیت فهم دین)
۵۵۱	حجت
۵۵۸	انواع معرفت دینی و امکان فهم صحیح از دین
۵۶۷	قرآن و فهم‌پذیری آن
۵۷۵	اصول و مبانی حاکم در فهم دین
۵۷۶	۱. حکمت الهی
۵۷۶	۲. لطف خداوند
۵۷۷	۳. عصمت پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام
۵۷۹	۴. هدایت‌گری دین
۵۷۹	۵. عقلانیت دین
۵۸۱	۶. وحیانیت قرآن و مصونیت آن از تحریف
۵۸۱	۷. مکلف‌بودن انسان

۵۸۳ ..... خلاصه

۵۸۵	خلاصه بخش‌ها و فصل‌ها
۵۸۵	خلاصه بخش اول
۵۸۶	خلاصه فصل اول
۵۸۶	خلاصه فصل دوم
۵۸۶	خلاصه فصل سوم
۵۸۷	خلاصه فصل چهارم
۵۸۷	خلاصه فصل پنجم
۵۸۸	خلاصه بخش دوم
۵۸۸	خلاصه فصل اول
۵۸۸	خلاصه فصل دوم
۵۸۸	خلاصه فصل سوم

۵۸۹..... خلاصه فصل چهارم

۵۹۱..... کتابنامه

۵۹۱..... منابع فارسی و عربی

۶۲۰..... کتاب‌های لاتین

۶۲۳..... فهرست آیات

۶۴۳..... فهرست روایات

۶۴۵..... نمایه

www.ketab.ir

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، و استقرار نظامی براساس ارزش‌های معنوی و احکام الهی در ایران، بار دیگر تفکر دینی به‌عنوان اندیشه‌ای امیدزا، حیات‌بخش و معرقی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر گردید.

تجدید حیات اندیشه و حیاتی و ارزش‌های معنوی، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم ستیزی در آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب بشر پرداخته و نظام‌های استوار بر آنها گردید.

بایستگی تحقیق دقیق، جامع و منسجم، پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رسناخبر عظیم، و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های دینی، به‌منظور تبیین عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین، و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری افشار تحصیل کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، که نهادی علمی و غیرانتفاعی است در قالب پنج پژوهشکده حکمت اسلامی، دین‌پژوهی،

نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و پژوهشکده دانشنامه‌نگاری دینی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشکده دین‌پژوهی، که مشتمل بر سه گروه علمی با عنوان‌های «قرآن‌پژوهی»، «کلام و دین‌پژوهی» و «منطق فهم دین» است، در راستای تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهه‌های القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیر ساخت‌های اندیشه دینی.

در راستای تحقق هدف‌های فوق، هریک از گروه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیأت علمی خود و یا محققان عرصه دین‌پژوهی، واگذار کرده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رسانند.

امروزه بخش قابل توجهی از مباحث و شبهه‌هایی که در حوزه دین‌پژوهی مطرح است به‌صورت زیربنایی‌تر، بازگشت به بحث و پرسش از اصول و مبانی کلامی و اعتقادی دارد. امروزه یکی از مباحث مطرح در دین‌پژوهی، مسئله فهم دین است. این دانش نیز مبتنی بر یکسری اصول و مبانی کلامی است که متأسفانه به‌خاطر مغفول ماندن آن، شبهه‌ها و فرضیه‌های نادرستی در حوزه دین‌پژوهی و علوم اسلامی، رواج یافته است: از این‌رو بررسی جوانب و زوایای این اصول و مبانی، نسبت به سایر مبانی دین‌شناسی، از اهمیت و حساسیت ویژه‌ای برخوردار بوده و در حل بسیاری از مشکلات و شبهه‌ها در حوزه فهم دین، نقش کلیدی خواهد داشت. در سده اخیر با توجه به تبادل گسترده دانش‌ها و فرهنگ‌ها، به‌ویژه هجوم اندیشه‌های غربی که اساساً تفکر

اسلامی را نشانه رفته‌اند، نیاز به این‌گونه مباحث و بازشناسی این اصول به شدت احساس می‌شود؛ چرا که بیشتر نظریه‌ها، پرسش‌ها و شبهه‌ها به‌ویژه از جانب دگراندیشان، متوجه ریشه‌ها و پایه‌های اعتقادی است. به‌عنوان نمونه، نظریه‌های صامت‌انگاری وحی و دین، نسبت فهم دین، عصری بودن علم دین، قرائت‌های مختلف از دین، مفسر محوری در فهم متن دینی و... از جمله برداشت‌ها و داوری‌های نادرستی است که متوجه اصل دین و معرفت دینی بوده و خواسته یا ناخواسته، چالش‌های فراوانی را در عرصه دین‌پژوهی و دین باوری، سبب گشته است. در حقیقت، منشأ این‌گونه قضاوت‌ها و داوری‌های ناصحیح در باب دین، بی‌توجهی به اصول و مبانی به‌ویژه مبانی کلامی و اعتقادی است. بنابراین با پرداختن به مبانی کلامی فهم دین و تبیین برآیند و برون‌داد آن، تمامی نظریه‌ها و شبهه‌های ضد دینی، از صحنه علوم دینی، رخت می‌بندد.

پژوهش حاضر بر این فرضیه استوار است که فهم دین به‌عنوان یک دانش، همانند سایر علوم بر یک سری اصول مسلم و مبانی مختلفی استوار است که مبانی کلامی از جمله آن می‌باشد. این مبانی عبارتند از مبانی مبدأشناختی، مبانی دین‌شناختی، مبانی وحی‌شناختی و ... که پذیرش این اصول، نقش مستقیم و غیرمستقیم در فهم و معرفت دینی خواهد داشت. در این موضوع، با توجه به ماهیت کلامی آن، از روش اسناد و مذاکره و کتابخانه‌ای بهره گرفته شده و اطلاعات و یافته‌های به‌دست آمده نیز به روش عقلی و استدلالی، تجزیه و تحلیل شده است.

پژوهش حاضر براساس فرایند پژوهشی پژوهشگاه و در راستای هدف‌های پژوهشکده و به قلم محقق ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای **رمضان علی تبار** در گروه منطق فهم دین تألیف و به زیور طبع آراسته شد.

در پایان بر خود فرض می‌دانیم از زحمات محقق محترم و اعضای ارجمند شورای علمی گروه منطق فهم دین و نیز ارزیابان محترم جناب آقایان

حجج اسلام علیرضا قائمی‌نیا و حمیدرضا شاکرین و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، سپاسگزاری کرده و از خداوند منان توفیق روزافزون‌شان را بخواهیم.

گروه منطق فهم دین

پژوهشکده دین پژوهی

www.ketab.ir